

Віктор Андрущенко,
*доктор філософських наук,
академік АПН України, професор,
ректор Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова*

Цивілізаційна місія освіти

... Не пройшло й декілька десятків тисячоліть, як людство вступило в стадію цивілізації... Далеко в історії залишились варварство і хрестові походи, рабство і кріпосництво, дві світові війни і тоталітаризм, аграрне виробництво і епоха індустріалізму. І хоча ще й сьогодні загальну рівновагу світу час від часу порушують локальні війни чи спалахи тероризму, далеко не задоволеними є первинні потреби значної частини населення й деякі регіони потерпають від тиску таких глобальних проблем, як голод, екологічні катаклізми та неосвіченість, цивілізація поступово переходить у нову стадію розвитку – ноосферну. Першою і головною ознакою цього переходу є інформаційна революція; другою – формування суспільства знань і колосальне зростання ролі освіти і науки як головних чинників суспільного прогресу; третьою - все більш глибоке усвідомлення людиною власної духовної сутності, повернення до якої є єдиним засобом збереження цивілізації як унікального космічного явища.

Актуалізація ролі освіти обумовлює набуття нею нової, цивілізаційної місії. Суть останньої – у відтворенні „божественної природи Людини” - людської духовності у її повному обсязі і історично випестуваному змісті. Відомо, що „бездуховна людина” перетворюється в демонічну силу історії. Вона збуджує конфлікти, втягує народи у руйнаційні війни, постійно створює і відтворює глобальні загрози. Насильству і злу протистоїть інша людина - духовна, розумна і справедлива. У вихованні такої людини – не лише в окремо взятому суспільстві, а в цивілізаційному вимірі - якраз і полягає нова історична місія освіти. Прагматизму ринкових відносин й цинізму лже-демократії, що все більш помітно роз’їдають живе тіло цивілізації, збільшують її конфліктогенність, освіта має протиставити високу культуру і моральність, віру, надію і любов, єдність яких у кожній особистості є саме тим фундаментом, від якого розпочинається перехід людства до ноосферного способу буття – буття людини в розумі, її буття як розумної істоти.

Людська духовність - багатогранне і суперечливе явище суспільного життя. На перший погляд, духовність – це свідомість людини. Однак, при

більш наближеному розгляді, вона постає як результатом іншого (ніж просте відбиття реальності, за яким формується свідомість) ставлення до дійсності. Духовність формується як здатність переживати дійсне, минуле і майбутнє як сучасне, причому, переживати не тільки і не скільки внутрішнім чином, тобто у відриві від дійсності, а спільно з іншими людьми в процесі їх практичної діяльності і спілкування.

Основа духовності - діяльність людей і їхнього спілкування. Діяльне походження духовності зумовлює її характер: духовність органічно вплетена в діяльність, підпорядковує їй цілі свого, здавалося б, автономного розвитку, реалізується в діяльності, охоплюючи і спрямовуючи її своїми людинотворчими орієнтирами. Поза духовністю діяльність втрачає людяність. Вона перетворюється на демонічну силу історії, спотворює її, калічить людей витворами технократизму, політиканства, ідеологізму тощо. Звідси стає зрозумілим, що сутність переходу освіти до виконання своєї нової функції полягає у такій підготовці людини до життя (озброєння її знаннями, належним світоглядом, навичками практичної діяльності тощо), де духовність і висока моральна позиція є не лише ознакою вихованості, але цілком і повністю забезпечує життєздійснення людини як людини у всій повноті її людського ставлення до природи, інших людей і до самої себе.

Як відомо, головними домінантами духовності є *віра, надія та любов*. З дитинства ми звикли ототожнювати віру з її релігійним тлумаченням. Однак, це не зовсім правильно. Релігійна віра є одним з проявів віри як космічного феномена. Між тим, вона не вичерпує усього багатства духовно-довірливого ставлення людини до дійсності, хоч і є його суттєвим компонентом. Людина діє, тому що вірить у доцільність діяльності. *Віра* спонукає людину до діяльності. Вона виявляє і зумовлює потребу в реалізації прихованої в людині можливості здійснити те, що здається нездійсненним. Віра надихає людину, піднімає її над обставинами. У вірі і через віру знання отримують практичну енергію, збагачуються почуттям і волею.

Віра народжує *надію*. Зневірена людина втрачає надію на майбутнє, одночасно втрачаючи істинність людського ставлення до дійсності, суб'єктивного сприйняття обставин і протистояння їм діяльністю. Зі втратою надії втрачається людяність взагалі. Без надії людина може вести лише тваринний спосіб життя. Надія - це остання ниточка, що з'єднує людину з культурою. «Надія вмирає останньою», - говорять в народі, підкреслюючи тим самим надзвичайну роль надії в забезпеченні людяного існування людини.

У філософській літературі надія розглядається як форма сприйняття майбутнього в духовному житті людини, де бажане (потрібне чи необхідне) бачиться й очікується як реальність, що має здійснитися. В надії втілюються сподівання, інтереси, потреби суб'єктів суспільної життєдіяльності - індивідів та соціальних спільностей. Як і віра, надія ґрунтується на знанні. Це зумовлює її реалізм, який відрізняє надію від

мрії - феномена духовного життя людини, що ґрунтується здебільшого на творчій уяві образу бажаного як можливого.

В.Шинкарук визначає надію як єдність протилежностей: знання і віри. Це визначення досить точно охоплює сферу існування надії: вона зароджується там, де закінчується раціональне знання і починає свій дужий лет у майбутнє віра. Надія - це крила віри. На крилах надії духовність людини досягає найбільш віддалених горизонтів майбутнього, відтворює його не тільки як можливе, а й як належне і необхідне. Як і віра (разом з вірою), надія запалює людину активністю, надихає її потребою творчості, діяльності. Єднаючись з вірою, надія не пориває союзу зі знанням. Без нього надія стає сліпою. Вона не має алгоритму діяльності і тому прирікає людину на пасивність. Знання - вказівний перст надії. Відлучена від знання надія втрачає активно-творчий потенціал і... залишає людину, духовність якої заповнюють страх і розпач. Втрата надії супроводжується сумом, тугою, плачем. Як писав Т.Гоббс, «плач з'являється тоді, коли людина раптом відчуває, що у неї відібрали хоч яку-небудь надію... Найчастіше і найбільше плачуть люди, що найменше надіються на самих себе, а більш усього на друзів, наприклад, жінки і діти» (Гоббс Т. О человеке// Избр. произв.: В 2 т. - М., 1964. - Т.1. - С.252).

Засновані на знанні віру і надію вінчає третя головна складова людської духовності - **любов**. Це поняття - багатозначне. В античній філософії доплатонівського періоду вона постала у вигляді містичної сили - Еросу. Платон розрізняв чуттєву і духовну любов. Фома Аквінський вбачав істинність любові у любові до Бога. Піко делла Мірандола виділяв у любові три відносно самостійні складові - ірраціональну (чуттєву), раціональну і інтелектуальну. К.Гельвецій вважав любов найбільш могутнім чинником діяльності. Т.Гоббс розрізняв любов за її предметом - любов до грошей, влади, знань тощо. За Л.Фейербахом, любов - це універсальний закон природи, що відбиває єдність роду людського. К.Маркс вбачав у любові критерій того, наскільки природна поведінка людини стала людською.

Найбільш узагальнене визначення любові як сутнісної сили людини дав Г.Гегель: любов - це жага, що пристрасно мчить назустріч своєму предмету. Таке розуміння любові охоплює всі її форми і прояви: любов статевою і любов до влади, любов батьківську і любов до власності, любов людини до людини і т.ін. Предметом любові може бути все, що викликає в людині жагу, бажання, прагнення, потребу. Узагальненим виразом цієї жаги постає життя. Любов - це жага людини до життя. Оскільки людина більшою мірою живе майбутнім, переживає його, любов поєднує фундаментальні форми його освоєння - віру і надію.

Освіта має не тільки збуджувати й підтримувати цю жагу, але й направляти її в конструктивне, культуро- і людинотворче річище. Вона має навчити людину любити життя - батьків і Батьківщину, себе і подібного до себе, природу і суспільство, виховати здатність відтворювати його через народження і виховання дитини, створення нових предметних і

духовних форм культури, відтворення універсальної космічної єдності людства як цивілізації.

Віра, надія і любов - одвічні фундаментальні цінності людської духовності. На запитання «що таке духовність?» можна дати таку відповідь: це - віра, наповнена надією і любов'ю. Справедливим буде й інше: це - любов, позначена вірою і надією; це - надія, пронизана любов'ю і вірою. Народна духовність завжди високо цінувала зазначені цінності, прагнула до їхньої гармонійної єдності, символізувала їх загальність орнаментальними витворами, мозаїкою тощо. Єдність фундаментальних цінностей людського духу - віри, надії і любові, - представлених, щоправда, в досить вузькому, однолінійному світлі, пронизує Святе письмо, втілюється в символіку і ритуали, святкується з такою ж пишністю, як і Покрови, Здвиження, Пречиста та інші релігійні свята. І лише «офіційна духовність», що сформувалася в країні в післяжовтневий період, розірвала і розвела ці складові людської духовності в протилежні боки, нацькувала одна на одну. Партійність вихлостила з них людяність і гуманізм, наповнила їх ідеологізованим змістом, спотворила одвічно творчий запал, що спонукає активність, жадобу до життя, оптимізм. Під тиском комуністичної ідеології і пропаганди людина втратила внутрішній життєвий стрижень - єдність віри, надії і любові. Духовність перетворилася на казенність. Суспільство зіткнулось з масовізованим фактом роздвоєності особистості, подвійної моралі, ідеології, культури, що славословили з приводу гуманізму, проте не торкалися животворних струн людяності.

Освіта має покласти край відчуженню, повернути людини до людини, забезпечити відродження духовності як відновлення споконвічно притаманних людям цінностей віри, надії і любові в їх гармонійній взаємодії. Незважаючи на гучномовні заклики, реальний час для дійсного, а не словесного відродження для України, на жаль, ще не настав. Як і раніше, духовність скута лещатами безгрішшя. Для реального відродження у держави немає коштів. Заклади культури, освіти, виховання перебувають у занедбаному стані. Катастрофічне не вистачає фахівців. Суспільство поглинула хвиля ідейної і моральної безпорадності, і тільки релігія знаходить сили протистояти натиску індивідуалізму і комерціалізації, новому відчуженню особистості, що заміщує комуністичну духовність під тиском ринку і приватизації. Нова, цивілізаційна функція освіти... запізнюється. Залишається лише „надія”, яка „помирає останньою”...